

НОВИ ПРЕПИСИ НА БОГОРОДИЧНИЯ АКАТИСТ ОТ БИБЛИОТЕКАТА НА ЗОГРАФСКИЯ МАНАСТИР

Любка НЕНОВА

Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благевград

E-mail: lyubka_nenova@swu.bg

NEW COPIES OF THE AKATHIST HYMN TO THE THEOTOKOS FROM THE LIBRARY OF ZOGRAF MONASTERY

Lyubka NENOVA

South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad

E-mail: lyubka_nenova@swu.bg

ABSTRACT: The article examines three manuscripts from the library of Zograf monastery – № 317, № 381 and № 400. All three manuscripts contain The Akathist Hymn to the Theotokos. The main purpose of the article is to present a comparison of the three texts and to define their belonging to one of the recensions, described by M. Momina – recension 31, whose emergence and spreading refers to the time between the 17th and 19th centuries.

KEYWORDS: manuscript № 317, manuscript № 381, manuscript № 400, Akathist Hymn to the Theotokos, Zograf monastery

Акатистът е полистрофична химнографска жанрова форма. Както грц. название ακάθιστος (ὕμνος), така и стб. му превод – нес'бдальнѣ, нес'бдалное пѣнне – показва, че по време на изпълнението на произведението не бива да се седи.

Най-древен от акатистите е акростиховият *Богородичен акатист* – посветен на възхвалата на Божията майка. Смята се, че е създаден по случай избавлението на Константинопол от аварите през 626 г. Въпросът за авторството не е окончателно решен, като произведението се приписва на няколко автори. Между тях са: Аполинарий Лаодикийски (IV век), Георги Писида (VII век), Йоан Дамаскин (VII – VIII век), патриарх Фотий (IX век) и др. Според мнозинството изследователи на византийската литература обаче авторството принадлежи на Роман Сладкопеев (VI век).

От IX век *Богородичният акатист* влиза в състава на богослужението за *събота на пета неделя на Великия пост* (Кожухаров, 1985, с. 58; Кожухаров, 2003, с. 23¹). На това място се среща (във фрагменти) в най-старите среднобългарски преписи на Постния триод от XII век. Смята се, че първият старобългарски превод на текста е осъществен през Кирило-Методиевата епоха. Има два ранни превода на текста от това време (Кожухаров, 1985, с. 58).

Акатистът се състои обикновено от 25 строфи: 1) въвеждаща строфа (**кондак, кукулий**), 12 *малки строфи* (Кожухаров, 1985, с. 57) или *кратки, къси строфи* (Момина, 1985, с. 132)² – **кондаци**, и 12 *големи строфи* (Кожухаров, 1985, с.

¹ Кожухаров, 2003, с. 23.

² Момина, 1985, с. 132–160.

57), или *дълги строфи* (Момина, 1985, с. 132) – **икоси**, като кондаците и икосите се редуват кръстосано (Кожухаров, 1985, с. 57)³.

В Богородичния акатист *кратките строфи* завършват с рефрена *αλληλουια*⁴ (Кожухаров 1985, с. 57), а *дългите строфи* – с *Ραδοϋν σα*⁵, *невесто неневестнага*. *Дългите строфи* се състоят от две части: една 5-стишна част и една част, съдържаща 12 хайретизма (Момина, 1985, с. 132). По своето съдържание *Богородичният акатист* е доста сложен, тъй като в него се преплитат темите за *Благовещение* и *Христовото Рождество*, от една страна, а от друга страна, стоят *исторически* (вявяването на архангел Гавриил, срещата с Елисавета, съмненията на Иосиф, срещата с влъхвите, бягството в Египет и др.) и *теологически разсъждения* (обхващащи възплъщението на Словото). Всичко това е съпроводено с възхвала на Пресв. Богородица и на Иисус Христос (Момина, 1985, с. 132–133).

Настоящият текст има за цел: 1) да направи кратко описание на три преписа на *Богородичния акатист* от новоинвентирани ръкописи от библиотеката на Зографската света обител; 2) да приложи класификационния метод на М. Момина за установяване на вида на редакцията.

В библиотеката на Зографската света обител има няколко ръкописа, съдържащи *Богородичния акатист*. Разглежданите тук преписи са от края на XVIII – XIX век. Всички те са отбелязани в изготвения от отец Козма (Красимир) Поповски работен предварителен инвентар на новооткритите в манастира ръкописи, съдържащ и начални наблюдения върху кодикологичните, палеографските, езиковите и съдържателни особености на кодексите.

В момента тече работа по систематичното каталогизиране на новонамерените ръкописи, в което имам честта да съм включена и аз по проекта „Зографски дигитален архив в СУ „Св. Климент Охридски“⁶, София“. Ръководител на проекта е проф. Маргарет Димитрова. Тук е мястото да благодаря на нея, на отец Атанасий – библиотекарят на Зографската света обител, и на колегите от Проекта за възможността ми за участие, за доверието към мене и за професионализма и приятелското им отношение – изключително важни в едно толкова важно съвместно начинание. Работата се основава върху цялостна дигитализация на ръкописната сбирка, осъществена преди всичко от д-р Димитър Пеев и о. Козма Поповски, без която каталогизацията би била невъзможна.

Описанието на трите ръкописа е извършено по възходящ ред на инвентарните им номера: **Zogr. 317**, **Zogr. 381** и **Zogr. 400**⁷.

³ Кожухаров, 1985, с. 57–58.

⁴ Думата *αλληλουια* е сложна дума и има еврейски произход, означава „Хвалете Бога“ (Братанов, 2006, с. 385–389.)

⁵ *Хайретизъм* – обръщение към възпявания обект, започващо с *ραδοϋν σα* (*χαίρε*) (Кожухаров, 1985, с. 57).

⁶ Проектът *Зографски дигитален архив* в СУ „Св. Климент Охридски“ е част от дейностите на Университетския комплекс по хуманитаристика „Алма Матер“, програма Технологични екосистеми, подкрепен от Фонд за научни изследвания, България; проект, благословен от Зографската света обител.

⁷ Освен дигитални копия на ръкописите и информацията от предварителния инвентарен списък на о. Козма Поповски, използвам също така и уточнения на А. Бобев, направени в Зографския манастир при работа с ръкописите de visu.

Zogr. 317 представлява **Азбучен патерик** и **Богородичен акатист**, подвързани в едно книжно тяло (конволют). Обемът на ръкописа е 35 л. хартия. Корицата е от картон и кожа, размери 215 x 318 мм. Цялостното състояние на ръкописа е добро. Има блинтови шампи: на предната корица – орнаментиран кръст; на задната корица – разтворена книга върху кръстосани кръст и котва сред флорални орнаменти. Листовете и в двата алигата на конволюта са с размер ок. 207 x 312 мм.

Тъй като *Богородичният акатист* се намира в алигат II (л. 25r (II – 1r) – 35r (II – 11r) – *Акатист на Пресвета Богородица (Якаѡистъ Пресѣки Бѣкѣ)*), давам някои негови особености. Обем – 11 л.; текстово поле 140 x 215 мм, около 17 реда на страница. Хартията е плътна, дебела, груба, с осезаема филигранна мрежа. Писмото имитира печатен полуустав (размер на шрифта – 4 мм, междуредие – 8 мм), правописът е църковнославянски. Основното мастило е черно, а титулите, рубриките и малките инициали са в червенослов. Текстът е разположен в рамка, удвоена отгоре и отстрани. Всички инициали в алигата II копират старопечатни инициали. Изпълнени са с червено мастило (на л. 34v (II – 10v) и 35r (II – 11r) – също така контуриране на буквите и рамките с черно мастило. В алигата – винетки при малките инициали, при хайретизмите. Алигатът II няма фолиация. Съвременната фолиация е с молив в горния десен ъгъл. Последователна употреба на кустоси.

I кондак и всички икоси (I икос, II икос, III икос, IV икос, V икос, VI икос, VII икос, VIII икос, IX икос, X икос, XI икос, XII икос) завършват с *Рѡдѣисѡ, невѣсто ненеѣстнаѡ*. Всеки кондак след втория завършва с *аллиѡѣта* до XIII кондак включително. Следва указанието, че 13-и кондак се казва три пъти, след това се чете икос I и кондак I. Икосите започват с пет стиха, следвани от 12 хайретизма и завършват с рефрена *Рѡдѣисѡ, невѣсто ненеѣстнаѡ*. Хайретизмите са с начало *Рѡдѣисѡ*, като в този препис нечетните хайретизмите са на нов ред и започват със средно голям двойноконтурен инициал в червено, а четните са само с червена малка буква, като се редуват последователно голям – малък инициал в последователността нечетен – четен хайретизъм. Отделно от това всеки кондак и икос започва с двойноконтурен незапълнен, но изписан с червено инициал в червена правоъгълна или квадратна рамка, като пространството, оградено от контурите на инициала и поместено в рамката, е запълнено с шрихи, наподобяващи растителни орнаменти, розети, охлюви.

Zogr. 381 – *Акатист на св. Богородица*. Ръкописът, който е на хартия, е в добро общо състояние и е от XIX век. Има стара сигнатура № 135, *отдѣлъ III /15*. Подвързията – пресован картон с лошокачествена черна кожа, която вече е силно увредена; размери – около 108 x 178 мм. Обемът на ръкописа е 18 л. (от които три предни форзаца и един заден). Има оригинална буквена фолиация, която съвпада с поредността на икосите на всяка страна *recto*. Размерът на текстовото поле е около 107 x 175 мм, по 17 реда на страница. Хартия, тънка плътна; мастило черно и червено. Линирането е направено с музикална мастара (редуване широк-тесен-широк-тесен), размер на тесния дял от мелодико-графичните редове – 2/2,5 мм, на широкия – 4/4,5 мм. Текстът не е поместен в правоъгълна рамка, а е ограничен двустранно между две успоредни вертикални линии, правещи полета отляво и отдясно на текста. Последователна употреба на кустоси.

Украса липсва, като изключим началната проста заставка от линейно подредени ромбове, изпълнена с червено и черно мастило.

I кондак и всички икоси (I икос, II икос, III икос, IV икос, V икос, VI икос, VII икос, VIII икос, IX икос, X икос, XI икос, XII икос) завършват с *Р'а̀д̀ѣсѧ, нѣв'ѣсто нѣнѣв'ѣстнаѧ*. Всеки кондак след втория завършва с *аллилѣѣ* до XIII кондак включително. Както и при **Zogr. 317** следва указанието, че 13-и кондак се казва три пъти, след което се чете икос I и кондак I. Всеки кондак и икос е записан с червено мастило, а основният текст е в черно мастило. Големите инициали в началото на всеки кондак и икос са двойноконтурни, изпълнени в червено мастило, без украса.

Zogr. 400 съдържа *Канони и акатисти*. Ръкописът е от XIX век. В добро общо състояние.

Подвързията се състои от картонена корица, обвита в кожа, с размери 110 x 162 мм. В центъра на предната корица е поместено златисто шамповано изображение на Иисус Христос в цял ръст, в благославяща поза. Обем на ръкописа – 110 л. Хартия – няколко различни вида. Линирането е изпълнено с музикална мастара (редуване широк-тесен-широк-тесен ред), по 16 мелодико-графични реда (по 15-16 текстови реда), размер на тесния дял – 2 мм, на широкия – 5 мм. Големината на текстовото поле, разположено в правоъгълна рамка, е 105 x 153 мм. Ръкописът е изписан от двама книжовници (първи – л. 1 – 68; втори – л. 73 до края) с червено и черно мастило – в червенослов са заглавията и инициалите, които са поместени в правоъгълни/квадратни рамки с вписани флорални елементи по модела на старопечатните книги. Малките инициали (буквите от средния сигнален шрифт) са с двойноконтурни части, запълнени с цвета на мастилото, с което са очертани. В началото има два неизписани листа, няма оригинална фолиация, а нова съвременна. Последователна употреба на кустоси. Ръкописът съдържа:

- л. 1 – 21 – Молебен канон към Пресв. Богородица на глас IV и на глас VIII;
- л. 20 – 22 – Молитва към Пресв. Богородица.
- л. 22 а – 40 – *Акатист на Пресв. Богородица*;
- л. 40 – 68 – различни молитви (Молитва към Пресв. Богородица, Молитва към Господа Бага за всяка немощ и болест по животните и воловете – 48v, Молитва на свещеномъченик Антипа при зъбобол – 51, Три молитви към Господа и Богородица, Молитва за благословение на книга;
- л. 68б – 72 – неизписани;
- л. 73 – 89 – Молебен канон на св. Георги;
- л. 90 – 109 – Акатист на св. Георги;
- л. 110 – неизписан.

Относно *Акатист на Пресв. Богородица* I кондак и всички икоси (I икос, II икос, III икос, IV икос, V икос, VI икос, VII икос, VIII икос, IX икос, X икос, XI икос, XII икос) завършват с *Р'а̀д̀ѣсѧ, нѣв'ѣсто нѣнѣв'ѣстнаѧ*. Всеки кондак след втория завършва с *аллилѣѣ* до XIII кондак включително. За разлика от преписа на *Богородичния акатист* в **Zogr. 317** и **Zogr. 381**, в **Zogr. 400** освен указанието, че 13-и кондак се казва три пъти и след него се чете икос I и кондак I, следва Молитва към Богородица. Хайретизмите са с начало *Р'а̀д̀ѣсѧ*, като в този препис нечетните хайретизмите са на нов ред и започват със средно голям двойноконтурен инициал в червено, а четните не се различават от основния текст, т. е. в черно мастило са. Думите *кондак* и *икос* са изпълнени с начален черен двойноконтурен инициал, а остатъкът на думите е с червено мастило. С червено мастило и двойноконтурни средноголеми инициали започват и самите строфи – кондаци и икоси. Текстът е поместен в правоъгълна рамка, която отгоре и отстрани е двойна.

Правописът и на трите преписа на акатистния текст е църковнославянски. Тъй като между тях почти няма отлики (което се потвърждава и от текстологическата им съпоставка), това дава основание ортографичните им особености да бъдат разглеждани съвместно.

Големият ер се пише обикновено в края на думата, но има и изключения, вътре в думата се използват на етимологичните си места. Малкият ер пази сравнително точно етимологическото си място: *подателъница, двѣрь*. Малкият ер стои в основата при изписването на *ы*, според църковнославянската норма, като употребата на *ы* е на етимологично място. Налице са случаи на изясняване на силния голям ер в *о*, напр. в предлозите *ко, во, со* и в представки (*ко-, во-, со-*, срв.: *воздржанїа, вопїемъ, советъ*), както и в корена на думи като: *кротокъ*. Нужно е да се отбележи, че освен предлог *ко*, се срещат значителен брой варианти с голям ер – *къ* (*къ зачатїю, къ Богородицѣ, къ неижѣ, къ тѣбѣ, къ пастырю*), и единични примери с паерчик – *к' (к' разѣмѣ)*.

Освен *я* не се срещат други йотувани букви, срв.: *пакъ, пакъже, гависа, гавлюцаа*. Малката носовка се използва в м. п., срв. *нынѣшнаго, вышнаго*.

Голямата носовка дава рефлекс *оу*, а йотуваната голяма носовка – *ю*. В началото на думата се изписва *оу* (*оутроки, оумъ, оукрастителъ*), а в корена и в окончанието за д. п., ед. ч. – *ѣ* (*ѣствїи, глѣбини, лювомадрѣа; новѣю, томаѣ, таинствѣ*).

Покрай *о* често се употребява и *w*, особено в предлога *ѡ* и в представка *ѡ-* (*ѡверзїнїѣ*), в редица позиции в корен (*немолчнаа, їдѡли*), след гласна (*сѣмѣнѣ*), както и в окончание *-мѣ* за д. п., мн. ч., *-вѣ* за р. п., мн. ч. при съществителните имена (*апостолаѡвѣ, врагѡвѣ, вѣсѡвѣ*) и *-агѡ* при прилагателните имена (*прелестнаго, оумнаго, незаходимаго*) за р. п., ед. ч., както и при местоименията (*сѣгѡ, нѣгѡ*), отново в р. п., ед. ч. Среща се и широко *о* в началото на съществителни имена (*огнѣ, отроцы, облака*), в същата позиция се среща и *ома* при глаголи (*ѡвнѣжисѣ, ѡблѣкохомсѣ, ѡсѣни*). Широко *е* също е налице особено във формите на личното местоимение – *егѡ, емѣ*, във формата на спомагателния глагол „сѣм“ за 3 л., ед. ч., сег. вр. – *естѣ*.

Осмично *и* и десетично *ї* са налице, второто се пише пред гласна, напр.: *вопїемъ, прїидѣ, плетїнїа, невѣдѣнїа, спасїнїѣ, рыбаарскїа*.

Епентетично *л* се пише последователно.

Употреба на *з* на етимологично място в *зѣзда*, но не на етимологично място в *слыхѣ*.

„За старобългарския превод на *Богородичния акатист* и измененията, настъпили в него при непрекъснатото му обновяване в рамките на непрекъснатия литургически живот на Църквата, до момента има само едно значимо изследване, публикувано от руската изследователка Мая А. Момина (Момина, 1985). Въз основа на проучване на 187 преписа авторката обособява 31 редакции на текста.“ (Бобев, Ненова, 2013, с. 81–89)⁸. Цитираното от А. Бобев и Л. Ненова научно съобщение

⁸ Бобев, А. и Л. Ненова. Някои наблюдения върху Богородичния акатист в славянската ръкописна традиция. – В: Славистиката в глобалния свят – предизвикателства и перспективи.

имаше за цел да представи резултатите от съпоставката на 61 ръкописа с различен състав, от различни хранилища и принадлежащи на различни езикови редакции. От тях обработени бяха 40 пълни преписа и 21 – фрагментарни (преписи – с липси, които не възпрепятстват класификацията). Тогава приложихме класификационната методика на Момина, основаваща се на посочени от нея осем ключови възела на разночетене, които – според авторката – са достатъчни за идентифицирането на редакцията. От проучването на 61 ръкописа от различни хранилища, неразглеждани до 2012 г., Бобев и Ненова отнасят един текст към т. нар. от Момина **редакция № 31** – Москва, РГБ, ф. 173.П. (Московска духовна академия – допълнителен), № 51, Богослужебен сборник, XIX в., руски⁹. Самата М. Момина споменава само за три преписа, принадлежащи към т. нар. от нея **31 редакция**, такива са следните три преписа между XVII и XIX век:

- 1) Ленинград, ГПБ, F I 142 – Акафистник – 1695 г.;
- 2) Ленинград, ГПБ, Q I 94 – Акафистник – XVIII век;
- 3) Триодъ постная – печ. Синодальная типография (Москва) – 1906 г.¹⁰

Разположението на възлите на разночетения (по М. Момина) според мястото им в *Богородичния акатист* е:

- I възел (градъ, равъ, раби, стадо) – **I кондак**;
- II възел (нѣтълкънаго, вѣсмертнаго, вожествонаго) – **III икос**;
- III възел (врагъ/ врагвѣ, звери) – **IV икос**;
- IV възел (просвѣщающи, хранящи, сохраниши, славащи) и V възел (персомъ, вѣрнымъ) – **V икос**;
- VI възел (веселиа, наслаждени, гощение, дыхание, селение) – **XI икос**;
- VII възел (тѣла, свѣта(сѣ)) и VIII възел (спасение, прѣдстательство (ницѣ), застоупницѣ) – **XII икос**.

Разположението на възлите на разночетения в изследваните от мен преписи на *Богородичния акатист*:

Zogr. 317

л. 25r (II – 1r) – 35r (II – 11r) –
Акатист на Пресвета Богородица (Акаѣстѣ Прѣстѣки Бѣѣк)

I – I кондак	II – 3. икос	III – 4. икос	5. икос	VI – 11. икос	12. икос
равн	вѣсмертнаго	врагвѣ	IV просвѣщающа	веселїа	VII тѣла
			V вѣрныхъ		VIII спасенїе

(Сборник с доклади от конференцията, проведена на 05.–06.10.2012 г.) Благоевград, УИ „Неофит Рилски“, 2012, с. 81–89.

⁹ Ръкописът е от Московската духовна академия – по дигитални копия, разположени онлайн (<http://www.stsl.ru/manuscripts/index.php>). В статията на Бобев и Ненова преписът е под № 28 и съдържа следните възли на разночетене: I равн; II вѣсмертнаго; III врагъ; IV просвѣщающа; V вѣрныхъ (вм. вѣрнымъ); VI веселна; VII тѣла; VIII спасенїе).

¹⁰ Момина, 1985, с. 148.

Zogr. 381

л. 1г – 13г – Акатист на Пресвета Богородица
(Кондаци и икоси на Пресв. Богородица – Кондаки и икоси Пресѣтки Бѣѣ).

I – I кондак	II – 3. икос	III – 4. икос	5. икос	VI – 11. икос	12. икос
раби	БЕЗСМЕРТНАГѠ	вРАГѠВѢ	IV просвѣщающаѠ V вѣрныхъ	вЕСЕЛІѠ	VII тѢЛѠ VIII спѣсєніє

Zogr. 400

I – I кондак	II – 3. икос	III – 4. икос	5. икос	VI – 11. икос	12. икос
раби	БЕЗСМЕРТНАГѠ	вРАГѠВѢ	IV просвѣщающаѠ V вѣрныхъ	вЕСЕЛІѠ	VII тѢЛѠ VIII спѣсєніє

л. 22 а – 40 а – Акатист на Пресвета Богородица (Яко ѿистъ Пресѣтки Бѣѣ).

При направеното от мене сравнение между преписите на *Богородичния акатист* от библиотеката на Зографската света обител, от една страна, и идентифицирането на възлите – от друга страна, стигнах до заключението, че и трите преписа на *Богородичния акатист* (**Zogr. 317**, **Zogr. 381** и **Zogr. 400**) показват принадлежност към **редакция № 31**.

Следователно може да се предположи с голяма степен на сигурност, че направените в Зограф *Акатисно-Богородични* преписи са направени по късна, т. нар. от М. Момина – **31 редакция**, възникнала и разпространявана между XVII и XIX век, вероятно въз основа на руски старопечатни издания.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бобев, А., Л. Ненова (2012)** Някои наблюдения върху Богородичния акатист в славянската ръкописна традиция. – В: Славистиката в глобалния свят – предизвикателства и перспективи. (Сборник с доклади от конференцията, проведена на 05.–06.10.2012 г.) Благоевград, УИ „Неофит Рилски“, 2012, с. 81–89. (*Bobev, A., L. Nenova. Observations upon YMNOΣ AKATHISTOΣ in Slavic Manuscript Tradition. – V: Slavistikata v globalnia svyat – predizvikatelstva i perspektivi. (Sbornik s dokladi ot konferentsiyata, provedena na 05.–06.10.2012 g.) Blagoevgrad, Neofit Rilski, 2012, s. 81–89.)*)
- Братанов, И. (2006)** Произход и значение на думата АЛИЛУЯ. – В: Арnaudов сборник (Доклади и съобщения). Т. IV. Русе, Лени-АН, 2006, с. 385–389. (*Bratanov, I. Origin and meaning of the word HALLELUJAH. – V: Arnaudov sbornik (Dokladi i saobshthenia). T. IV. Ruse, Leni-AN, 2006, s. 385–389.)*)
- Кожухаров, Ст. (1985)** Акатист. – В: Кирило-методиевска енциклопедия, Т. I. А–З. София, 1985, с. 57–58. (*Kozhuharov, St. Akathist. – V: Kirilo-metodievaska entsiklopedia. T. I. A–Z. Sofia, 1985, s. 57–58.)*)
- Кожухаров, Ст. (2003)** Акатист. – В: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. Велико Търново, Абагар, 2003, с. 23. (*Kozhuharov, St.*

Момина, М. (1985)

Akathist. – В: Starobalgarska literatura. Entsiklopedichen rechnik. Veliko Tarnovo, Abagar, 2003, s. 23.)

Славянский перевод Ὑμνος ἀκαθιστος. // *Полта књигописнага*. Nijmegen, № 14–15, 1985, с. 132–160. (Момина, М. The Slavonic Translation Ὑμνος ἀκαθιστος. // *Полта књигописнага*. Nijmegen, № 14–15, 1985, s. 132–160.)